

Orosz István

Kálvin János és a kamatszedés szabadsága

Amikor 1905-ben Max Weber legismertebb munkája „A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme” megjelent, aligha volt véletlen, hogy a szerző a protestáns etika legfontosabb jellegzetességeit a kálvinizmusban találta meg. Természetesen fogalmazott úgy, hogy „*a régi protestáns etika és a kapitalizmus szellemének fejlődése közötti viszony vizsgálatában Kálvin, a kálvinizmus és más 'puritán' szekták alkotásaiból fogunk kiindulni*”.¹

Elemzéseinek középpontjában a „kegyelmi kiválasztás tan” és annak Kálvin követőire gyakorolt hatása állt. Kálvin – szerinte – biztos volt üdvösségre való kiválasztottságában, hétköznapi követői azonban állandóan keresték az üdvbizonyosság (certitudo salutis) felismerésének lehetőségeit.² Az elvetettség legfőbb jelének a hit elégtelenségét tartották, a meggyőződéses hívőknek viszont nem volt kétségük kiválasztottságuk felől. Max Weber szerint ezért a korszak jellegzetes képviselői „*azok az önmagukban biztos 'szentek' voltak, akiket a kapitalizmus e heroikus korszakának avélkemény kereskedőiben...*” ismerhetünk fel. Az önmagukra vonatkozó üdvbizonyosság megszerzésének a szilárd hit mellett legkiválóbb eszköze a „*fáradhatatlan hivatásvégtetés*” volt,³ s ezáltal a világi tevékenység korábban soha nem tapasztalt vallási jelentőséget nyert. Témánk szempontjából azonban az a legfőbb kérdés, hogy a „*pénz kamatos gyümölcsözöttség*”⁴ felfogható-e „hivatásként”, mivel ez ellentétes volt a kereszténység egész eddigi történetével.⁵

E rövid tanulmány arra keresi a választ, hogyan jelentkezett Kálvin tanításaiban az a felfogás, amely a kamatszedés szabadságát nem ellenezte.

A kamatszedés tilalmának évezredes hagyománya volt az antikvitásban, az Ószövetség népének életében, a kereszténységben, de még az arab világban is. Platon és Arisztotelész mellett a sztoikusok és Cato is elítélte az uzsorát és a kamatot s a modern felfogástól eltérően e két dolgot nem is különítették el egymástól.⁶

Hasonló volt a helyzet a zsidó nép esetében is. Az ószövetségi Biblia számos helyen foglalkozik a kamatszedés kérdésével. Leggyakrabban Mózes második törvénykönyvének (Deuteronomium) megállapítását szokták idézni, hogy a zsidóknak a zsidóktól tilos kamatot venni sem a pénz, sem az élelem, sem más egyéb után, „*amit kamatra szokás adni*” (5 Móz. 23/19–20). Ugyanakkor az idegenekre a tilalom nem vonatkozott. A tiltás Mózes könyveinek (Pentateuchus) más részeiben (Exodus, Leviticus) is megismétlődik (2 Móz. 22/24, 3 Móz. 25/38–37). A tiltásnak megfelelően az Ószövetség egyéb helyein az uzsora a legförtelmesebb bűnök között szerepel: a Zsoltárokból, vagy Ezékiel prófétánál (Zsolt. 15/5, Ez. 18/13).

¹ Weber 1982. 11.

² Uo. 147.

³ Uo. 149.

⁴ Birkás 2015.

⁵ Weber 1982. 78. Max Weber úgy teszi fel a kérdést: „*Miféle gondolatkörből sarjadt hát ki az a felfogás, amely a külsőleg tisztán nyereségre irányított tevékenységet a hivatás kategóriája alá sorolta be olyan módon, hogy e hivatás követelményeinek teljesítését az egyén kötelességének érezte.*” Uo. 84.

⁶ Simon 1984. 84.

Az Újszövetségben Lukács evangéliumában találjuk meg a kamattilalom megismétlését, a szeretet törvényének kifejtésében. Úgy kell kölcsönt adni, hogy semmi viszonzást ne várjunk. A Vulgata latin szövege szerint: „*mutuum date, nihil inde sperantes*” (Lk. 6/35). Sokáig lehetne sorolni, hogy a középkor századaiban hányszor ismételték meg a kamattilalmat. Szerepel a Lex Langobardorumban, Nagy Károly törvényei között, a 10. században Atto Vercellinél, a II. lateráni és a trieri zsinat határozatai között (1139, 1337), a Corpus Juris Canoniceben, az egyházjog gyűjteményében. A kamatszedés, illetve az uzsorra halálos bűnnek számított.⁷

A törvényekben előforduló tiltás ismétlődik az egyházatyák írásában is. Szent Ambrus szerint „*bárhol kamatozik a tőke, az uzsora*”.⁸ A skolasztika meghatározó tudósa, Aquinói Szent Tamás gazdaságról vallott felfogásában⁹ a „*iustum pretium*” (igazságos ár) elvet vallotta, de tagadta, hogy az általános értékmérőként használt pénz olyan termék lenne, amelynek árfolyama függne a piaci kereslettől és kínálattól. A kamatról vallott felfogása szerepel a „*Summa Theologiae*”-ben, s azért tartja igazságtalannak a pénzkölcsön utáni kamatot, mert Arisztotelész nyomán úgy véli, az nem létező dolog eladása.¹⁰ Nem fogadja el a kortársai által a kamat helyett az elmaradt haszonért már általánosan gyakorolt kártalanítást sem, bár előzetes megállapodással ennek lehetőségét nem utasítja el. Még egy esetben ismer el bizonyos mérsékelt kamatot: ha valaki kereskedőre vagy kézművesre bízta pénzét és „egyfajta társaságot” hoz létre velük, jogosan igényelheti a haszon egy részét.¹¹

A középkori naturális gazdálkodásból való kibontakozás azonban új helyzetet teremtett. A kereskedelmi tevékenység kockázatokkal járt együtt, a kamattilalom pedig ezeket a kockázatokat nem vette figyelembe. Olyan megoldásokat kellett keresni, amelyek az általános tilalom ellenére valamilyen formában ellentételezték a tilalom következményeit. Kálvin színrelépése előtt ennek az ellentételezésnek sokféle változata alakult ki, s ezeket még olyan kamatellenes egyházatyák is kénytelenek voltak respektálni, mint Aquinói Szent Tamás. Ezek közül a legkorábbi talán a tengeri kereskedelemben alkalmazott hajóskölcsön (*nauticum foenus*) volt, amelyben a szállítandó áru értékére adott kölcsönt a pénztulajdonos, s ha megérkezett a rakomány, busás kamatot kapott (ha nem osztozott a veszteségben). Már a 12. századtól megjelentek a betéti társaságok (*commenda*, *compagnia*), amelyek tőkét biztosítottak a kereskedőnek és viselték a veszteséget, de nyereség esetén a haszon jelentős részét is ők kapták.¹² Ezekben az ügyletekben jelent meg az az

⁷ Doren 1934. 19–20.; Lexikon der Renaissance. 784. A középkori egyházi zsinatokra: Fuhrmann 1987. 182–183. A Corpus Juris Canonice: Uo. 260. Aquinói Szent Tamás szerint: „... *dare pecuniam mutuo ad usuram, est peccatum mortale*”. Idézi: Németh 2006. 77.

⁸ „*quodcumque sorti accidit, usura est*”. Pósan 1993.

⁹ De emptione et venditione ad tempus. Vö. Chenu 1999. 171.

¹⁰ „*kölcsönadott pénzért uzsorát kikötni önmagában igazságtalan, mivel ez nem létező dolog eladása, ami nyilvánvalóan méltánytalan egyenlőtlenséghez vezet, már pedig ez ellentétes az igazságossággal*.” Frivaldszky 98. Hasonlóan vélekedik Bodai Zsuzsa is, aki szerint a kamatfizetésnél „*ohyasmí kerül áruba, ami nincs*”. Bodai.

¹¹ Frivaldszky 107–108.; Palánki 2010. A szerző szerint is Aquinói Tamás kereskedelmi hitel esetén megengedhetőnek tartotta a mérsékelt kamatot, a kölcsönrel járó károsodás vagy haszonvesztés (?) jóvátételét. Az „egyfajta társaság” alighanem azonos az ún. „*contractus trinus*”-szal, ami már a klasszikus antikvitás óta egyik formája volt a kamat megkerülésének. Vö. Csepregi 2011. 60.

¹² Az uzsorát vagy kamatot az 1227. évi zsinat ismételtelen eltiltotta, ezért kellett ezeket a kerülőutakat alkalmazni. Le Goff 1965. 200. Vö. Cameron 1998. 93.

elv, amit a kánonjog se írhatott felül, hogy a kockázatvállalás jutalmat érdemel. Aligha véletlen, hogy ennek a jutalomnak latin neve (fenus) is kamatot jelentett.

A bűjtatott kamat azonban leginkább a pénzváltással (cambium) kapcsolódott össze. A sokféle európai pénz átváltása kialakította azokat a formákat: váltó, visszaváltó, letét, amelyek lehetőséget teremtettek a rejtett kamatra, ha a pénzváltásba a kamatot is beszámították. Ezek a valóságos pénzmozgást helyettesítő formák a pénzgazdálkodás természetes velejárói voltak, s a 15. században a gazdaság fejlődése már elképzelhetetlen volt nélkülük.¹³

Az az elv, hogy a kockázatvállalás jutalmat érdemel (ami Kálvin előtt a legjelentősebb lépés volt a kamatszedés elismerése felé), megjelent a 15. századi gazdasági nézetekben is, pl. sienai Szent Bernardinnál, firenzei Antoniusnál és másoknál. E felfogás kifejezése volt a *lucrum cessans* (elmaradt haszon) vagy a *damnum emergens* (közvetlen kár) elismerése a pénzkölcsönzések esetében.¹⁴ A kánonjogi tilalom azonban nem enyhült. A házassági hitelt IX. Gergely pápa már a 13. században uzsorának nyilvánította, a letétet pedig V. Pius még 1571-ben is tiltotta.¹⁵

A korszak szemléletében sajátos különbség volt a földből és a pénzből származó jövedelem között. Bizonyos felfogás szerint a pénz esetében, amint láttuk, olyasmi után kellett volna kamatot fizetni, ami nem is volt, a föld azonban elismerten jövedelmet termelt. A 14–15. században Nyugat-Európában létrejött az a gazdálkodási forma, amelyben a parasztok járadékfizetésében a pénz dominált (Németország nyugati felében az ilyen jobbágyságot jellemzően „zinsbauer”-nek nevezték). Ez a járadék nem volt törvénytelen, mert a földből származott. A Kálvin által jól ismert Franciaországban a földesúri magángazdaságok megszűnése után sok helyen kialakult a „fermage” rendszer, amelyben a „fermier” fix összegért vett bérbe egy-egy nagybirtokot, azt bérbe adta a parasztnak, akiktől járadékot élvezett. Az ilyen járadékosokat (*rentier*) nem tekintették uzsorásoknak.¹⁶

Kálvinnak a kamatszedés szabadságával kapcsolatos nézetei kialakításában nem segítettek reformátor társai. Luther ugyan könyvet is írt a kalmárkodásról és az uzsoráról, de ha lehet, még keményebben ítélte el az uzsorát, mint a katolikus egyház. Zwingli is istentelen dolognak tartotta a kamatot, de azt elismerte, hogy az államnak joga van a kamatláb megállapítására.¹⁷ Luther a Biblia szövegét tartotta szem előtt, ezért ragaszkodott a kamattilalomhoz.

Kálvin ugyanígy a Szentírás szövegéből indult ki, de alaposan elemezte, hogy milyen körülmények és feltételek között születtek a kamattilalomra vonatkozó sorok. Nézetét az 1540-es évek derekán egy tanulmány értékű levelében fogalmazta meg, amelyet valószínűleg egy Claude de Sachinus nevű bankárnak írt. (A levelet magyarul is közölte Sebestyén Jenő.) Később más levelében is írt a kamatról, s bibliai kommentárjaiban is foglalkozott a kamatszedés kérdésével.

A kamattal kapcsolatos kálvini felfogás nem teljesen azonos értelemben szerepel a rendelkezésünkre álló szakirodalomban. Sebestyén Jenő már a 20. század elején azt

¹³ Delumeau 1997. 187.

¹⁴ Orosz 2010. 94.

¹⁵ Uo. 93.

¹⁶ Duby–Wallon 64. „*A haszonbérleti földjáradék a földbirtok használatáért fizetett ár, a földtőke kamata*”. Papp 1989. 113–114. A korábbi századokban is hasonló volt a helyzet. Papp 2005. 235–36.; Cameron 1998. 145.

¹⁷ Csepregi 2011. 62.; Geitmann 2000.

fogalmazta meg, hogy „...Kálvin a keresztyén világban, tehát mind a római katolikus, mind a protestáns keresztyénség életében az első, aki teljes határozottsággal, egyenesen nyíltan kimondotta, hogy a pénz gyümölcsözteszethető, a pénz kamatoztatható”.¹⁸ A marxista alapokról vizsgálódó Kónya István két megállapítást tett. Egyrészt fontosnak tartotta, hogy Kálvin behatóan foglalkozott a kamat problémájával, másrészt a kamat kérdését beillesztette szociális doktrínája egészébe.¹⁹ Kálvin születésének, valamint a reformáció létrejöttének ötszázadik évfordulója, 1509 és 1517 kapcsán született tanulmányok között van olyan, amelyik csak azt hangsúlyozza, Kálvin szociális érzékenységének az volt a jele, hogy mérsékelni kívánta a „kölcsön kamatot”, de nem említi a kamatszedés szabadságáról vallott felfogását.²⁰ Dienes Dénes úgy látta, hogy Luther tiltotta, és csak kivételesen engedte meg a kamatszedést, Kálvin ellenkezőleg megengedte s „csak kivételesen tiltotta ott, ahol a felebaráti szeretettel összeköttetésbe került”.²¹ Buzogány Dezső véleménye szerint Kálvin a Biblia tanulmányozásakor jutott arra a következtetésre, hogy a tisztességes kamat megengedett, ennek mértéke nem lehetett magasabb 5%-nál.²² Csepregi Zoltán szerint pedig a magyar Méliusz Juhász Péter Kálvin hatására „a kamatot üdvösnek, a hitelt vállalható kockázatközösségnek tekintette.”²³ Árnnyalatilag különböző megfogalmazások jelentkeztek a nemzetközi szakirodalomban is.²⁴

Az e tanulmány címében foglaltakkal ellentétben eléggé meglepő Kálvinnak az a kijelentése, hogy szeretné „ha magát a nevet (i. e. az uzsora nevét) is számmizné a világból.” Mindezt egy zsoltárelemzés (Zsolt. 109/11) során fogalmazza meg. A zsoltárban az író azzal átkozza meg ellenségeit, hogy javaik legyenek az uzsorások zsákmányai.²⁵ A másik zsoltárhelyen (Zsolt. 15/5) a fentiekkel ellentétben arról a jó emberről esik szó, aki nem okoz szenvedést barátainak, nem esküszegő, és pénzét nem adja uzsorakamatra.²⁶ Ez az istenes életet élő ember jelenik meg Ezékiel prófétánál is (Ez. 18/8), aki nem ad uzsorakölcsönt és nem követel ráadást, de megjelenik ellentéte, az erőszakos ember is, aki meggyalázza embertársa feleségét, elnyomja a szűkölködőt, nem adja vissza a zálogot, és ráadással tetézi meg az uzsorakölcsönt. (Ez. 18/13). Az uzsora a próféta szerint a felsorolt „iszonyatos” dolgok közé tartozik, természetes, hogy Kálvin ezeket a bibliai helyeket kommentálva nem nevezhette elfogadható dolognak az uzsorakamatot, hiszen akkor a bűn mellett foglalt volna állást. Hasonló véleményt olvashatunk az uzsoráról szóló említett levélben is. Mindenesetre jó lenne, ha a kamatot még a világból is kikergetnénk, hogy még a neve is ismeretlen legyen számunkra.²⁷

A bibliai könyvek kommentárjainak más helyein, és az említett 1540-es évek derekán írt levélben azonban részletes és körültekintő elemzést olvashatunk arról, mi az oka annak, hogy a kamatot (vagy uzsorát) nem lehet kiiktatni életünkéből. Az említett levél megállapítása is azzal folytatódik, mivel nem lehet a világból kikergetni az uzsorát, „meg kell

¹⁸ Sebestyén 1911. 2.

¹⁹ Kónya 1979. 106.; Kónya 1963. 381.

²⁰ Czéntnár 2017.

²¹ Dienes 2009.

²² Kálvinizmus ma; Buzogány 2010.

²³ Vajna 2017.

²⁴ Henri Pirenne szerint Kálvin elismerte a kamatszedés jogosságát. Pirenne 1961. 563. Roland Geitmann úgy vélte, Kálvin szerint „a pénz arra való, hogy gazdasági tevékenység által szaporodjon...” Geitmann 2000. Owen Chadwick szerint viszont csak a „kezőcéli kölcsönök utáni kamatot” tekintette jogosnak. Chadwick 2003. 175.

²⁵ A törvény harmóniája. 627.

²⁶ Uo. 627.

²⁷ De usuris (Sebestyén 1911. 7.)

engednünk, hogy legalább a köznek legyen haszna belőle.” Fontos érvet fogalmaz meg barátjának, amikor azt írja: „...*ha teljesen megtiltjuk a kamatot. Akkor sokkal szorosabban kötjük meg a lelkiismeretet, mint azt maga Isten teszi.*”²⁸

Fontos megállapítása, hogy az Újszövetségnek az a helye (Lk. 6/35), amelyet eddig mindenki kamattiltalomnak tekintett, valójában nem a kamatról szól, hanem arról, hogy „*a szegényeknek előbb legyünk segítségére, mint a gazdagoknak.*”²⁹ A szeretet jegyében főként azoknak a szegényeknek kell kölcsönt adni, akikről remény sincs arra, hogy visszakapjuk.

Az Ószövetség uzsoráról szóló részeit (Kiv. 22/25, Lev. 35/36, M. Törv. 23/19–20, Zsolt. 15/5, 109/11, Ez. 18/13) összevonva magyarázza. Klasszikus műveltségének megfelelően jól ismerte Platon, Arisztotelész, a sztoikusok vagy Cicero nézeteit az uzsoráról s alaposan mérlegelte a Biblia szavait is. Nemcsak azt állapítja meg, hogy Lukács evangéliumának sűrűn idézett helye nem a kamatról szól, hanem azt is, hogy az ószövetségi időkhöz képest a helyzet megváltozott: „... *a fal, ami korábban elválasztotta a zsidókat és a pogányokat, most ledöntetett, így a mi állapotunk más.*” Kérdés, hogy az uzsora önmagában véve is gonoszság-e? Az ókori népek ugyanis azokat az ellentételezéseket (is) uzsorának nevezték, amelyeket a kölcsönző azokért a veszteségekért kaphatott, amelyeket azért szenvedett el, mert nem tudta a pénzét jövedelmező dolgokra használni. Aligha kétséges, hogy Kálvin ismerte azokat a magyarázatokat, amelyek a kockázatvállalás jutalmával magyarázták a kamat indokoltságát. Jó érzékkel vette észre, hogy mindig lesz alapja az ellentételezés keresésének. Ezért fogalmaz nagyon óvatosan: „*nem akarok ebben a fontos dologban többet hirdetni, mint amennyit magának Istennek a szavai közvetítenek.*” Az ókori emberek el voltak tiltva az uzsorától, de mégis része volt polgári alkotmányuknak. „*Ebből következőleg az uzsora most sem törvénytelen, ha nem sérti az egyenlőséget és a baráti egységet.*”³⁰ Arra az ellenvetésre, hogy a kamat napjainkban is ugyanazon az alapon tilos, ami miatt a zsidóknak sem volt szabad kamatot szedni egymás között, hiszen testvéri kapcsolatban állunk, az a válasza, hogy a mai helyzet más, nekünk nincs megtiltva a kamatszedés, „*bacsak ellentétben nem áll a méltányosság és szeretet törvényével.*”³¹

A kamatszedés tilalma Kálvin szerint is azon a téveszmén alapszik, hogy a pénz nem szül pénzt (*pecunia non parit pecuniam*). E véleményt Kálvin egyik esetben Arisztotelésszel kapcsolja össze,³² máskor szent Ambrus milánói püspökkel, illetve Aranyszájú Szent Jánossal (Joannes Chrysostomos).³³ A földből származó jövedelem törvényességét és a pénzkölcsön utáni kamat törvénytelenységét összehasonlítva teljesen jogosan teszi fel a kérdést: „*hát a tenger hogyan, a föld hogyan?* [t. i. biztosít jövedelmet] *A kereskedők hogyan szaporítják jövedelmüket? Egy területet és nagy adót szabad bérelni, de pénz után kamatot venni nem szabad?*”³⁴ Ha az ember birtokot vásárol pénzéért, a birtok jövedelmet termel. Ha a pénzt a szekrénybe zárjuk, valóban nem szül pénzt, de nem jobb, ha kölcsönadjuk, hogy jövedelmet termeljen, ugyanúgy, mintha földet vásárolnánk? Példát is hoz a földvásárlás

²⁸ Uo. 6.

²⁹ Uo. 7.

³⁰ A törvény harmóniája. 627.

³¹ De usuris (Sebestyén 1911. 9.)

³² A törvény harmóniája. 626. Arisztotelész elmés érvét haszontalannak tartja.

³³ Lásd. 8. sz. jegyzet. Szent Ambrus egyébként a kamat elítélésével együtt azt tanította, hogy „*minden keresztyennek a tisztességet a haszon jólé kell emelnie*”. Nála szerepel az az uzsorás, aki a holttestét foglalta le annak a szegénynek, aki halála előtt nem tudta visszafizetni adósságát. Babura 1924. 15, 21.

³⁴ De usuris (Sebestyén 1911. 9.)

köréből. Ha valaki kölcsönpénzből vásárol földet, a kölcsönadó járadékkal terhelheti meg a kölcsönvevő földbirtokát, amíg az a pénzt vissza nem fizeti. Miért igaz és becsületes az így kötött szerződés, és miért hamis az, amelyben általában erkölcstelennek tekintjük a pénz utáni kamatot? „*Mert a haszon nem a pénzből, hanem annak jövedelméből származik*” – vonja le a következtetést.³⁵ Ugyanezen érv szerepel a bibliai kommentárokból is. „*Ha bármelyik gazdag pénzes ember, aki egy darab földet akar venni, a szükséges tőke egy részét másról kölcsönzi, akkor vajon a kölcsönző nem kaphatja meg a farm jövedelmének egy részét, amíg a tőke visszafizetése meg nem történik?*”³⁶ Ezek alapján megnyugtatta a levél címzettjét, ne nyugtalanodjék: „*a kamatról nem Istennek bizonyos határozott és sajátlagos rendelése alapján kell ítéletet mondanunk, hanem csupán a méltányosság szabályai szerint.*”³⁷

Kálvin nem fejt ki, hogy mit ért a tenger jövedelmezősége alatt s nem tartja szükségesnek a kereskedelem jövedelmezőségének magyarázatát sem. Hozhat jövedelmet a tenger a halászat révén, de jövedelmező lehet a tengeri szállítás is olyanformán, ahogy a korábbiakban már utaltunk rá, s akkor kapcsolatban állhat a rejtett kamatszedéssel. Ez a helyzet a kereskedelemmel is. Később a kereskedők által fizetett kamatot „nyilvános járadéknak” nevezte. A föld jövedelmezőségéről alkotott véleménye teljesen egyértelmű volt.

Aligha kétséges, hogy jól ismerte a korabeli Franciaország birtokviszonyait, amelyben a földvásárlásba fektetett pénz komoly jövedelemforrásnak számított a befektető (rentier) számára. Leszámol azzal az Arisztotelész óta élő tévhittel, hogy a pénz nem termelhet jövedelmet, így nem tett különbséget a földtőke és a pénztőke jövedelme között.³⁸

Nincsenek adataink arról, hogy ismerte-e az itáliai szerzők véleményét a kamatszedés indoklására, de korábban már láttuk, hogy nem tilalmazta a kölcsönzés során esetleg keletkező veszteségek ellentételezését. Ha a tengeri jövedelmek között a hajózásra is gondolt, akkor az itt alkalmazott hajóskölcsönt sem tekintette törvénytelennek. A bibliai könyvek kommentárjában arra hivatkozik, hogy „*egyetlen hitelező sem volt soha képes úgy kölcsönadni, hogy azzal ne okozott volna veszteséget önmagának.*”³⁹ Ugyanott olvashatjuk azt is: „*ha az adós hamis ürügyekkel meghosszabbítja a visszafizetés idejét, a hitelező kárára [...] ilyenkor utasorát kell fizetnie a hitelezőnek veszteségei kiegyenlítése végett.*”⁴⁰ A kölcsönzések során a veszteségek ismételt említése nagyon hasonló ahhoz, ahogy a 15. századi itáliai szerzők a kamat jogosságát indokolták. Amint említettük, nincsenek ismereteink arról, hogy Kálvin ismerte-e ezeket a nézeteket, de a veszteségek említése ugyanaz, mint a *damnum emergens*, ez viszont nyilvánvalóan összekapcsolódott a *lucrum cessans*-szal, hiszen az elmaradt hasznot felfoghatjuk úgy is, mint nyilvánvaló kárt.

Szó sincs azonban arról, hogy Kálvin arra ösztönözne, hogy „mértéken felül” éljünk a kamatszedés szabadságával. Buzogány Dezső korábban hivatkozott tanulmánya szerint az 5%-ot a kamat felső határának tartotta. „*Amidőn én meg is engedek valami kamatot, ez nem jelenti, hogy most már mindent szabadjára bocsátok.*”⁴¹ Nem helyeselte azt, ha valaki „a kamattal

³⁵ Uo. 9.

³⁶ A törvény harmóniája. 626.

³⁷ De usuris (Sebestyén 1911. 9.)

³⁸ Kónya István Kálvin közgazdasági bravúrájának nevezi, hogy kimutatja, nincs különbség a pénztőke kamata és a földjáradék között. Kónya 1979. 370.

³⁹ A törvény harmóniája. 626.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ De usuris (Sebestyén 1911. 10.)

való nyereszkedést” foglalkozásnak tekintette, de senkit sem ítélt el azért, mert a pénztőke után ugyanúgy kamatot élvezett, mint pl. a földtőke után. A kamat újfajta szemlélete azzal a teológiai felfogással lehet kapcsolatban, amely szerint Isten bizonyos kérdésekben határozottan előírta az emberi cselekvéseket, másokban – és ilyen a kamat kérdése is – az emberre bízta a döntést.⁴²

Ennek a döntésnek meg kell felelni a méltányosság és a szeretet törvényének. Kálvin hét olyan kíváncsiat sorol fel, amelynek korlátozni kell a kamatszedést. 1) Nem lehet kamatot szedni a szegényektől, akik szegénységük vagy szerencsétlenségük miatt szorongatott helyzetben vannak. 2) Senki nem lehet annyira nyereségre sóvárgó, hogy elhanyagolja kötelességét s (e helyett) pénzét biztonságba akarván helyezni, nyomja el a szegényeket. 3) A „természetes méltányosság” akadályá kell legyen a kamatszedésnek. 4) Nem lehet a kamat nagyobb összegű, mint a kölcsönadott pénzösszeg. 5) A méltányosság mértékét „Isten beszéde szerint való szabályhoz” kell alkalmazni, nem a világhoz. 6) A kamatszedéskor nem a magán-, hanem a közhasznót kell figyelembe venni, mert „teljesen nyilvánvaló, hogy az a kamat, amelyet a kereskedő fizet, nyilvános járadék (jellegével bír)”. 7) Egyetlen országban sem szabad túllépni a kamat azon mértékét, amelyet az ország vagy a hely törvényei megengednek.

Az ókorhoz és a középkorhoz hasonlóan Kálvin együtt használja a kamat és az uzsora kifejezést, mégis a fenti hét pont arra utal, hogy egyértelműen különbséget tett a korlátok nélküli uzsora és a korlátok között szedhető kamat között. Szociális érzékenységét és a keresztény etika szabályaihoz való ragaszkodását tükrözik a fenti pontok. Habár az Isten az emberre bízta a kamat kérdésében a döntést, ez nem állhat szemben a méltányossággal és a szegények érdekeit mindig figyelembe vevő krisztusi értékekkel.⁴³

Az elmondottak alapján miben foglalhatjuk össze Kálvinnak a kamatszedéssel kapcsolatos nézeteit? A Szentírás igen alapos és beható elemzése során arra a meggyőződésre jutott, hogy nincs bibliai alapja mindenféle kamat elítélésének és tiltásának. Isten nem rendelkezett a kamat kérdésében, ebben emberi lelkiismeretünk szerint kell döntenie. Lukács evangélista sokszor idézett megállapítása nem a kamatról szól, hanem csak arról, hogy könyörületesen kell segíteni a szegényeken. Az Ószövetségben előforduló kamattilalom értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy ma (t. i. Kálvin idejében) más a helyzet, mint az Ószövetség korában volt. A kamat önmagában nem gonoszság, ha összhangban van a szeretettel és a méltányossággal. A klasszikus antikvitásban, a zsidóságnál és a kereszténységben is meglévő kamattilalom abból a téveszméből ered, hogy a „pénz nem szül pénzt”, holott a pénzből származó haszon nem különbözik attól, ami a tengerből, a kereskedelemről, vagy a földből származik. Nem várható el, hogy a pénztőke tulajdonosai a kölcsönzéssel veszteséget okozzanak önmaguknak, de a szegényekkel nem szabad kamatot fizettetni. Ugyanakkor a kamat nem lehet korlátlan mértékű (uzsora), meghatározásánál az „Isten beszéde (azaz a Szentírás) szerinti” elveknek, a közhaszonnak, a világi hatalom törvényeinek kell érvényesülni. A világi hatalomnak vagy a közösségnek joga van a kamat mértékét (kamatláb) meghatározni. A kamat nem istentelen dolog, de nem helyes, ha valaki csak a kamattal való nyereszkedésből él. A tanulmány bevezetésében feltett kérdésre azt kell válaszolnunk, önmagában a pénz gyümölcsöztetését Kálvin még nem tekinti

⁴² Kónya István szerint az Isten „közönséges kegyelme” szerinti területeken a méltányosság szabályai szerint az embernek van döntési lehetősége. Kónya 1979. 369.

⁴³ Heussi 2000. 328.

hivatásnak, de azokat a foglalkozásokat, amelyeknek része a pénz kamatoztatása, így pl. a kereskedelmet, igen.

Nem kétséges, hogy Kálvin nézetei döntő változást hoztak a kamatról vallott felfogásban. Tudomásul vette azokat a fejleményeket, amelyek a 12., de különösen a 15. század óta végbementek, de feleslegesnek tartotta, hogy a kamatszedés olyan bűjtatott formában valósuljon meg, mint az előző századokban. A kamattal kapcsolatos írásaiban mindig néven nevezte a dolgokat, helytelenítette, ha az Ószövetség népe más néven nevezte az uzsorát, hogy megkerülje a törvény szövegét, de elítélte a nominalisták eljárását is, amikor az uzsorát másként nevezve úgy vélték, hogy eleget tettek a kamat elismertetéséért.⁴⁴

Kálvin kamatfelfogásának újszerűségét s ezzel korszakos jelentőségét az is mutatja, hogy még a protestánsok között sem könnyen ment át a gyakorlatba. Kálvin halála után még a helvét hitvallást követők színódusain is felvetődött, ha valaki lombard kölcsönöket ad,⁴⁵ sem neki, sem a feleségének nem szabad megengedni, hogy úrvacsorához járuljon.⁴⁶ Csak a XVII. században vált teljesen elismertté a kamatszedés szabadsága. A Kálvin elveit valló Claude Saumaise (Claudius Salmarius) 1638-ban megjelent könyvében (De usuris) végleg leszámolt a kamattilalom elméleti alapjaival, s azzal az indoklással nevezte elfogadhatónak a kamatot, hogy a civilizáció már nem tud megenni nélküle, mert a szabad verseny szükséges kelléke a kamat, s ez árcsökkenítő hatása révén javára válik a társadalomnak.⁴⁷ Ugyanebben az évszázadban már egy jezsuita szerzetes: Leonardus Lessius is indokolta a kamatszedés szabadságát, s indokai között három olyan is volt (a kölcsönadó veszteségeinek ellentételezése, az elmaradt haszon kiegyenlítése és a kockázatvállalás terhének megosztása), amelyek Kálvin érvei között is szerepeltek.

⁴⁴ A törvény harmóniája. 626. A zsidók is „fabrikáltak” kibúvót Isten megtévesztésére. De usuris (Sebestyén 1911. 7–8). Vö. Kónya 1979. 370. Kálvin véleménye szerint: „nem az elnevezéseken múlik egy dolog erényes, vagy bűnös volta. Nem a szavakat kell nézni, hanem magukat a dolgokat, a dolgok lényegét”.

⁴⁵ A lombard hitel a kölcsön olyan formája, amelyben a hitel fedezetét a földre bejegyzett zálog jelenti. A lombard kölcsönökre: Doren 1934. 445–446.

⁴⁶ Weber 1979. 20.

⁴⁷ Uo.

István Orosz

John Calvin and the Freedom of Interest Collection

On 7th November 1545, Calvin wrote a letter to a(n unnamed) friend, which has been included in the publication of all his works by the title “De usuris” (About the interest rate).

The current study analyses this letter as the most comprehensive summary of Calvin’s judgement on interest rate. It is a well-known fact that based on statements in the Old Testament and the New Testament (Deut. 23/19, Luke 6/35), he not only banned the collection of interest, but he did also not differentiate between interest and extortionate. The prohibitions of the Early Middle Ages were confirmed by the scholastic Fathers of Church as well as the legislation of the Synod, referring to Aristotle. (Corpus iuris canonici, II. Lateran synod, 1139.)

The principle of “pecunia pecuniam parare non potest” was, however, infringed between the 13th and 16th Centuries in a number of ways. Basically, the collection of interest was disguised as ship loans (nauticum foenus), bills (cambium), and reverse bills (ricorsa), or business deposit (depositum). All these, however, did not change the standpoint of the Church, even though they were widely used.

Pope Gregory IX declared shipping loan extortionate already in the 13th Century; and deposit was condemned by V. Pius even in 1571.

Most of the 16th Century Reformers shared similar views and did not approve collecting interest. Luther stuck to the principles of the Canon Law and condemned those that had not paid their debt referring to the prohibition of usury, while his opponent, Johannes Eck, argued for the collection of interest.

The above-mentioned letter of Calvin meant a decisive turning point, and it made unnecessary for his followers to disguise the collection of interest in the usual formats. Following the ‘sola scriptura’ principle, he denied the validity of the statements of the Fathers of Church claiming that money did not bear money. The sea or the earth did, it was only money that did not? And analysing the words of the Holy Bible (examining not only Moses and Luke, but the psalms and prophets, too), he concluded that “there was no evidence in the scripture regarding the fact that all interests would be censurable”. In this respect, it is not advisable to tie our conscience more than God wants us to. He still does not support if someone pursues lucre with interest as a job. He mentions seven exceptions that have to be kept when collecting interest, including the justness of the lender or that one should not ask for more interest than allowed by “the laws of the country or the location”.

All this refers to the fact that he separates lawful interest from extortionate for the first time, and he also differentiates loan for the purpose of consumption from loan supporting the purpose of enterprise – he only does not approve the first case.

Források

A törvény harmóniája Kálvin János: A törvény harmóniája. Kommentár Mózes utolsó négy könyvéhez, harmonikus formába szerkesztve. http://www.refkossuthter.hu/sites/default/files/fajlok/kalvin_a-torveny-harmoniaja_1.pdf (Utolsó letöltés: 2018. január 19.)

De usuris Kálvin János: De usuris.

Szakirodalom

Babura 1924. Babura László: Szent Ambrus élete. Bp., 1924. Online: Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár, http://www.ppek.hu/konyvek/Babura_Laszlo_Szent_Ambrus_elete_1.pdf

Birkás 2015. Birkás Antal: Luther és Kálvin politikai és gazdasági nézetei. In: Polgári Szemle, 11. (2015) 4–6. sz.

Bodai Bodai Zsuzsa: Gazdaság és erkölcs Aquinói Tamás tanításában. www.inco.hu/inco11/global/cikk34btv (Utolsó letöltés: 2018. január 19.)

Buzogány 2010. Buzogány Dezső: Kálvin állam- és társadalomszemlélete. In: Magyar Tudomány, 171. (2010) 2. sz. 135–151.

Cameron 1998. Rondo Cameron: A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Bp., 1998. (2. kiadás)

Chadwick 2003. Owen Chadwick: A reformáció. Bp., 2003.

Chenu 1999. M.D. Chenu: Aquinói Szent Tamás és a teológia. Bp., 1999.

Czentnár 2017. Czentnár Simon: Kálvin János (1509–1564). http://saletrom.net/wp-content/uploads/2017/10/20170925_Czentnar_Simon_Kalvin.pdf (Utolsó letöltés: 2018. január 18.)

Csepregi 2011. Csepregi Zoltán: Tulajdon, kamatszédés és uzsora Johannes Eck (1515), Martin Luther (1524) és Melius Juhász Péter (1562) műveiben. Bp., 2011.

Delumeau 1997. Jean Delumeau: Reneszánsz. Bp., 1997.

Dienes 2009. Dienes Dénes: Kálvin János élete, reformátori munkássága. In: Napút, 11. (2009) 9. sz. 16–37.

Doren 1934. Alfred Doren: Italienische Wirtschaftsgeschichte. 1. Bd. Jena, 1934.

Duby–Wallon Georges Duby, Armand Wallon: L'âge classique des paysans de 1340 à 1789. (Histoire de la France rurale 2.) [h. n.]

- Frivaldszky Frivaldszky János: Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól. Emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság. [h. n.]
- Fuhrmann 1987. Horst Fuhrmann: Einladung ins Mittelalter. München, 1987.
- Geitmann 2000. Roland Geitmann: A Biblia, az egyházak és a kamatgazdaság. Budakalász, 2000. Online: <http://www.mkdsz1.freeweb.hu/n04/kamat.html> (Utolsó letöltés: 2018. március 19.)
- Heussi 2000. Karl Heussi: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp., 2000.
- Kálvinizmus ma <http://reformatus.hu/mutat/kalvinizmus-ma-kong-beszamol/> (Utolsó letöltés: 2018. január 18.)
- Kónya 1963. Kónya István: Kapitalizmus és kálvinizmus. In: Filozófiai Szemle, 7. (1963) 3. sz. 379–401.
- Kónya 1979. Kónya István: Kálvinizmus és társadalomelmélet. Bp., 1979.
- Le Goff 1965. Jacques Le Goff (red.): Das Hochmittelalter. Frankfurt am Main, 1965. (Fischer Weltgeschichte 11. Bd.)
- Lexikon der Renaissance Günter Gurst, Siegfried Hoyer, Ernst Ullmann, Christa Zimmermann (Hrsg.): Lexikon der Renaissance. Leipzig, 1989.
- Németh 2006. Németh Gábor: Aquinói Szent Tamás tanítása a bűnről. Bp., 2006. (Erkölcsteológiai Tanulmányok V. Sorozatszerk.: Tarjányi Zoltán.)
- Orosz 2010. Orosz István: Kamat és uzsora a 15–16. századi Európában. In: Gheorghe Gorun, Hermán M. János (szerk.): Jean Calvin 500. A Kálvin János születésének 500. évfordulója alkalmából 2009. június 14-én megrendezett nemzetközi tudományos konferencia iratai. Nagyvárad, 2010.
- Palánki 2010. Palánki Tamás István: Gazdaságetika. <https://kulturtortenet.blogspot.hu/2010/06/gazdasagetika.html> (Utolsó letöltés: 2018. március 16.)
- Papp 1989. Papp Imre: A Napkirály. XIV. Lajos élete és kora. Bp., 1989.
- Papp 2005. Papp Imre: A francia nemesi társadalom a XVIII. században. Bp., 2005.
- Pirenne 1961. Henri Pirenne: Geschichte Europas von der Völkerwanderung bis zur Reformation. Frankfurt am Main, 1961.
- Pósán 1993. Pósán László: Uzsorakamat és gazdaság a középkorban. In: Klió, 2. (1993) 2. sz.
- Sebestyén 1911. Sebestyén Jenő: Kálvin és a kapitalizmus. Marosvásárhely, 1911. (A Kálvin Szövetség Kiadványai 5.)
- Simon 1984. Simon Endre: Bevezetés. In: Arisztotelész: Politika. Bp., 1984. (2. kiadás)

- Vajna 2017. Vajna Tamás: Max Weber tételei több mint száz éve kikezdetetlennek tűnnek, de valóban jobban teljesít a protestáns országok gazdasága, mint a katolikusoké? <https://qubit.hu/2017/11/20/max-weber-tetelei-tobb-mint-szaz-eve-kikezdetetlennek-tunnek-de-valoban-jobban-teljesit-a-protestans-oroszagok-gazdasaga-mint-a-katolikusoke> (Utolsó letöltés: 2018. január 18.)
- Weber 1979. Max Weber: Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok. Bp., 1979.
- Weber 1982. Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Vallásszociológiai írások. Bp., 1982. (Társadalomtudományi Könyvtár)